

A MISSZILISEK A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI KUTATÁSOKBAN

A levéltári forrásokról, köztük a misszilisekről többféle vonatkozásban szoktunk beszélni, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* olvasóinak nem kell bizonygatni ezek fontosságát.

Jelen munkám nézőpontja talán egy kissé rendhagyó, hiszen itt most egy forrástípus nyelvtörténeti pályafutásának egynehány mozzanatáról szeretnék megemlékezni. E tudománytörténeti áttekintés semmi esetre sem tekinthető teljesnek vagy rendszeres összefoglalónak, és semmiképpen sem kronologikus.

1. Köztudott, hogy a régi idők írásos emlékein a nyelvtudomány két másik társtudománnyal, az irodalom- és a történettudománnyal osztozik. Így például a régi magyar irodalomnak is becses emlékei az Árpád-kori szövegemlékek vagy a kódexek, a történészek is behatóan vizsgálják a boszorkánypereket, úriszéki iratokat, jobbágyleveleket, városi iratokat. A misszilisek e tekintetben még különlegesebbek, hiszen mindhárom tudományág fontos forrásának tekinti, számtalan könyv, tanulmány foglalkozik a tudományterületek érdeklődési körének megfelelő vonatkozásaival, és ennek megfelelően, különféle nézőpontból és különféle célkitűzéssel közelítenek a témához. Ez a különbözőség már abban is megmutatkozik, hogyan definiálják a missziliseket az egyes tudományágak. Elsőként a történész-levéltáros megközelítést érdemes vizsgálni, ugyanis a levelek fellelése, elérése tekintetében meghatározó a levéltári rendezés, besorolás.

A levéltárakban – itt elsősorban az Országos Levéltárra, újabban Magyar Nemzeti Levéltárra gondolok – a 19. század folyamán a pertinencia elve szerinti gyűjteményeket hoztak létre, így például a családi levéltárakban misszlisgyűjteményeket alakítottak ki. Ennek köszönhetően a levelek írói és címzettjei közötti kapcsolat, illetve a levelek tartalma tekintetében nagy változatosságot tapasztalhatunk. Családtagok, alkalmazottak, testületek és községek levelei mellett a különböző polgári és katonai hatóságok – megyei, bírósági, katonai szervezetek – kiadványait találhatjuk, ezenkívül lakodalmi meghívókat, gyászjelentéseket, katonák garázdálkodásait panaszoló

jelentéseket, hódoltsági területen élő jobbágyok kapcsolatát a magyar területen élő földesúrral, erőszakoskodással vádolt tisztartó öngazolását, beszámolt a törvénytől elszakított per állásáról. Olvashatunk jelentéseket a nagybirtok gazdasági életéről minden mozzanatáról, a társadalmi és politikai élet valamennyi jelenségéről. Ezek a témák az egyes levelekben vegyesen is jelentkezhettek, több téma is előkerülhet egy-egy levélben. Emiatt tartalmi szempontból lehetetlen csoportosítani a missziliseket, az ilyenfajta levélgyűjteményekbe mindazok az iratok bekerültek, amelyek a levél leglényegesebb külső, formai sajátosságait magukon viselik, a címezést és az aláírást.

Ha viszont az eredet szerint rendezett anyagokat nézzük, látható, hogy például a jogbiztosító jellegűnek tartott, főként okiratokat tartalmazó levéltári egységek között is akad formailag levélnek tekinthető irat. Idekerülhet például az a levél, amely pereskedésről ad hírt, vagy birtokvásárlásról, esetleg a birtokot érintő más eseményről, esetleg családtag születéséről, elhalálzásáról tájékoztat.

Jól látható, hogy nem elegendő csupán önmagában a formai jegyek alapján meghatározni a levél fogalmát, az írásmű egyéb sajátosságait is figyelembe kell venni.

Bakács István levéltáros meghatározása szerint: „A levél olyan irat, amelyben valaki egy másik személlyel gondolatait, értesüléseit közli” (Bakács 1966: 21). A levéltárak egyéb iratfajtái általában valamely ténynek közismertté tétele céljából, esetleg valamely tény bizonyítására jöttek létre, ezzel szemben a leveleket nem azért írták, hogy a címzetten kívül mások is olvassák, sőt a levelek fennmaradása gyakorta írójuk akarata ellenére történt. A jellegét elsősorban a címzett és a levélíró közötti kapcsolat határozza meg, de nem csak ez az egyedüli kritérium. A missziliseket nem a jogalkotás szándékával írták, hanem aktuális tények, események, vélemények és kívánságok közlése miatt (Bakács 1966: 21).

A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy a 15. század végén válik mindennapivá a misszilis. Ez összefügg a társadalmi változással, az emberek kölcsönös érintkezésének gyakoribbá válásával. A városi élet és a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésével mindinkább szükségessé válik az egyéni gondolatok és kívánságok kicserélése, mégpedig a korábbinál lazább formájú írásműben. A levél voltaképpen az emberi beszéd írásba rögzítése, amelynek megvoltak a maga szabályai (Bakács 1966: 21).

2. Hargittay Emil irodalmár a magyar nyelvűsége teszi a hangsúlyt, megállapítja, hogy a levél mint önálló közlési forma szorosan összefügg a magyar nyelvűségnek az irodalomban, ezen belül a levelezésben való elterjedésével. A magyar nyelvűség irodalmi szerepének széles körűvé válása tette lehetővé a családi levelezés kialakulását. A 16. század folyamán erősödött a leírt szöveg önállósulása, a szóbeli hírvivéstől való függetlenedése. A levelek műfaját a gyakorlati, mindennapi igények határozzák meg (Hargittay 1981: 12).

Hargittay (1981) a funkcionális levelek mellett megkülönbözteti a korabeli levelezés irodalmi vonulatát. Az irodalmi levelek stílusukban, szerkesztésmódjukban, irodalmi igényesség szempontjából többet nyújtanak a funkcionális levélfajtánál; a korábbi humanista levélstílus eszményeinek bizonyos követése, illetve a stílus egyénibbé alakítása jellemzi ezeket. Közös tulajdonságuk a közvetlen funkcionalitáson túl meglévő díszítettség, nyelvtani alakzatok, a mondszerkesztésben alkalmazott gyakori alárendelések. E levelek témája szinte kizárólag irodalmi, eszmecsere antik szerzők műveiről, azok gyakori idézésével, illetve saját irodalmi tevékenységük ismertetése. Nagyfokú tudatosság jellemzi őket, tulajdonképpen nem is levelet, hanem inkább jól megszerkesztett irodalmi művet alkotnak. E körhöz tartoznak például Rimay János, Dudith András (Lipsius-kör), illetve a protestáns humanisták (Huszár Gál, Senczi Molnár Albert stb.).

Felekezeti állásponttól független közös jellemzője ezeknek a leveleknek az egyházi prédikációkhoz való retorikai-stiláris hasonlatosság. És ha prédikációs levéltípusról beszélünk, akkor nem feledkezhetünk meg Pázmány Péterről sem. A humanista hagyomány hatása egészen Zrínyiig kimutatható.

3. A korszak levelezésében azonban a funkcionális misszilisek jóval nagyobb arányt képviselnek. Az irodalmi levelekhez képest szerkezetük egyszerűbb, míg azokban öt szerkezeti egység különíthető el: (*salutatio* /üdvözlés/, *captatio benevolentiae* /a jóindulat megnyerése/, *narratio* /elbeszélés/, *petitio* /kérés/, *conclusio* /befejezés/), a funkcionális missziliseknél mindössze három szerkezeti egység kap helyet. A *salutatio* és a *captatio benevolentiae* bevezető formulává, *exordiummá* olvad össze, ezt követi a *narratio*, a levél tényleges tárgya, együtt a *petitióval*. A *conclusio* és a köszöntés szintén összeolvad. Ezeknél a leveleknél fontos a *datálás* és az aláírás (*scriptio*). A levélpapír külső oldalán pedig a címzés szerepel (Hargittay 1981: 19).

Ez a szerkesztésmód nagy teret hagy a levélírónak, de az egyéni tehetség mellett a levelezést befolyásoló hagyományoknak is nagy szerep jut. A levél első és harmadik része tulajdonképpen formula, amely különösen a nyelvészeti szakirodalomban kedvelt kutatási téma, a legalaposabban Papp László foglalkozott ezzel. *A magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században* (1964) című munkájában azt vizsgálta, hogy a 16. század második felének magyar nyelvű – nem irodalmi – írásbelisége mennyire egységes a tartalmi elemek, a formulák és a szakkifejezések tekintetében, illetve milyen a magyar és a latin nyelv aránya és egymásra való hatása. Vizsgálata során megállapította, noha évszázadokig a hivatalos nyelv a latin volt, az ügyintézés szóbeli formája, a hatósági testületek, sőt a királyi tanács tanácskozási nyelve magyar volt. Nemcsak a törvényhozó testületek tanácskoztak magyarul, hanem magyar volt a jogszolgáltató testületek tárgyalási nyelve is, és a peren kívüli jogi ügyleteket is magyarul tárgyalták meg. Így kialakulhatott a magyar hivatalos nyelv szókészlete, és a 16. század utolsó harmadában a hivatalos írásbeliség valamennyi műfaja megszólal

magyarul is. Ennek ellenére azt tapasztaljuk – nemcsak a hivatalos levelekben, hanem a misszilisekben is –, hogy a kialakult magyar levélkezdő és -záró formulák helyett latin formulákat is alkalmaznak. Ennek a kettősségnek az lehetett az oka, hogy a latin nyelv tekintélye még eleven volt, a latin kifejezések egyértelműbbek voltak. A latin tekintélyét pedig az őrizte változatlanul, hogy hatósági írásbeliség legnagyobb része latin nyelvű volt (Papp 1964: 6–7).

4. Az anyanyelvi levélírás korai időszakában a levélíró a levél megírásával úgy érezhette, hogy az élőbeszédet kell visszaadnia írásos formában. A beszélt nyelvi elemek mellett az élőbeszéd ismétlésekkel, lezáratlan mondatokkal, esetenként nyelvtani hibákkal teli szerkesztésmódja jelenik meg a levelekben. A leírt, de eléggé meg nem szerkesztett élőbeszéd kapkodó, szétszórt szöveget eredményez. Ezt tapasztalhatjuk, amikor a 16. századi misszilisekben a levélíró szinte minden mondata után más témába kezd. A bekezdéseket indító *Továbbá* kifejezések sokasága mindig egy újabb téma kezdetét jelzi. Pusztai Ferenc több tanulmányában foglalkozik a beszélt nyelvi elemekkel, amelyek egyrészt a boszorkányperekben (Pusztai 1999), másfelől pedig a misszilisekben (Pusztai 1992, 2005) jelennek meg. A közéleti és a beszélt nyelv viszonyával B. Gergely Piroska is foglalkozott, az erdélyi fejedelemségben keletkezett iratokat vizsgálta (B. Gergely 2002).

5. A korai misszilisek szerzőinek egyénisége, tehetsége még az ilyen egyszerű szerkezeti levelekből is kitűnhet. Irodalmi igényű levelek írója például Nádasdy Tamás, Balassi Bálint, Batthyány Ferenc, Bocskai István, Bethlen Gábor.

A jó szerkesztőképeség kapcsán felvetődik a kérdés, hogy emögött mennyire kell számolni a megtanult íráskészséggel. Tudjuk, hogy az oklevél- és levélszerkesztés művészetének elmélete már a 12. században kialakult, és ezt már például Franciaországban magas szinten tanították is. Ennek a törekvésnek a nyomai eljutottak Magyarországra is, a 16–17. századi, amúgy nem túl magas színvonalú iskolai képzésben helyet kapott ez a stúdium. Egy, a 16–17. század fordulójáról Abaúj megyéből fennmaradt iskolai jegyzőkönyv tanúsága szerint a 17. századi gimnáziumnak nevezett iskolában (ez a mai általános iskola felső tagozatának felel meg) általános levélszerkesztést tanítottak (Mészáros 1976). A jegyzetkönyvben a legnagyobb fejezetet magyarból latinra való fordítási gyakorlatok teszik ki. Ezek levél formában íródtak, de többnyire csak egy-egy témát fejtettek ki, tehát részletes levélszerkezetről nincs szó.

Kérdés, hogy voltak-e ekkoriban formuláskönyvek? A 16. századi németújvári Batthyány-udvarból nincsenek adatok erről, de ismerhették a 18. században Kovachich Márton György munkáját. Korábban, Thurzó György és Szaniszló 17. század eleji kancelláriájáról sok egyéb irat között csak egy jobbágykezeslevél-formula maradt fenn, viszont megmaradt egy címzés minta (Hargittay 1981: 21–22).

Ez utóbbi azért is fontos, mert a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciót a levelek címzésében, megszólításában kifejezésre kellett juttatni. Czobor Anna, például, szégyenkezve kér bocsánatot Thurzó Szaniszló nádor feleségétől, mert hozzá intézett levelének címzésébe hiba csúszott be, de – mint írja – nem ő a hibás, hanem a hitvány deák (Hargittay 1981: 22).

A kérdéskör egyéb aspektusait a történeti szociopragmatika vizsgálja újabban, az udvariasságkutatás területéhez tartozik, Sárosi Zsófia több írása is foglalkozik a témával (1985, 1988, 2003, 2014, 2015).

A latin nyelv hatásáról már volt korábban szó, de az idegen nyelvűséggel kapcsolatban érdemes megemlíteni a török levelezési szokásokat is.

A túlnyomórészt magyarul levelező török hatóságok levelei érdekes színfoltjai a 16–17. századi leveleknek. Mivel a törökök nem bíztak a német tolmácsokban, ezért nemcsak a magyarországiakkal, hanem Béccsel is magyar nyelvű diplomáciai levelezést folytattak. A tyatyóknak nevezett magyar íródeákok az elfogott magyar deákiúk közül kerültek ki, vagy földönfutóvá lett öreg deákok szegődtek el török szolgálatba.

A magyar nyelvű levelekbe a török stílus néhány eleme is átkerült, így ezek a magyar levélstílustól némileg különböztek. Két jellegzetességet érdemes kiemelni: egyrészt a török formulákat leghívebben utánzó körmondatos, keletiesen zsúfolt megszólítások, illetve a fokozott durvaság kifejezésében (Hargittay 1981: 26).

Úgy gondolom, érdemes lenne a török–magyar levelezés nyelvészeti vizsgálatára nagyobb figyelmet fordítani.

6. A deákok szerepe a magyar hatóságok működésében is nélkülözhetetlen volt, sőt a nemesség közép rétegei is foglalkoztatták őket. Az írnoki nyelvhasználat sajátosságaival, történeti szociolingvisztikai megközelítésben Németh Miklós (2004, 2008), Gréczy-Zsoldos Enikő (2007) foglalkozott több munkájában.

7. A misszilisek vizsgálatának fontos szempontja, hogy a levélíró – Deme László (1959) kifejezésével élve –, a fej és a levelet író kéz ugyanaz a személy, vagy sem. A sajátkezűség megállapítása különösen lényeges lehet a politikai tartalmú fejedelmi, főúri, főpapi levelezésekben. Bethlen Gábor például minden fontos ügyben maga írta lelkesítő leveleit, a friss házas Batthyány Ferenc a mohácsi ütközet előtti napokban a deák által írt latin nyelvű leveleinek végén magyarul írt feleségének. Nádasdy Tamásról az terjedt el, hogy mindenkivel levelezett a 16. századi Magyarországon, aki írni tudott, és leveleinek jelentős részét ő maga is saját kezűleg írta. Ugyanakkor a Thurzó nádorok kancelláriáján a 17. század elején harminc főt foglalkoztató hivatalban tanácsadók, fogalmazók és másolók voltak. Az úr csak aláírta az elkészült szöveget, bár az is előfordult, hogy maga is belejavított. Ugyanakkor az is megszokott, hogy a leveleket teljes egészében deákok írók, mint például Svetkovics Katalin esetében. Általá-

ban igaz, hogy minden diktált levél a fej, a felettes utasítását követi, de a nem saját kézzel írt levelek szerzőség és nyelvhasználati kérdéseit is óvatosan kell kezelni.

8. Ha a missziliskutatás történetét kronologikus rendben akarnánk vizsgálni, akkor a nyelvjárástörténeti munkákkal kellett volna kezdeni a sort. Bárczi Géza 1947-ben fogalmazza meg a történeti nyelvjáráskutatás feladatait (1947: 81–91), és ezt követően az 1950–60-as években a nyelvi norma, a nyelvi egységesülés kérdései kerülnek előtérbe különösen Papp László (1959, 1961, 1964), Deme László (1959), Abaffy Erzsébet (1965, 1969) munkáiban. És nemcsak az elemzések, hanem forrásközlések is megjelennek (pl. Abaffy 1968).

9. A missziliskutatás megkerülhetetlen kérdése a forrásközlés, forráskiadás elve. A nyelvészeti szempontú forráskiadás elvi alapvetését Döbrentei Gábor dolgozta ki még a 19. század első harmadában a *Régi Magyar Nyelvmemlékek* című sorozat munkálatai során (Döbrentei 1838). Eszerint a nyelvmemlékek gyűjteménye ne csak nyelvújítási példatár, hanem filológiailag megbízható forrásgyűjtemény is legyen a nyelvtudomány több ága számára (összehasonlító nyelvészet, nyelvtörténet, nyelvművelés), valamint a paleográfia és a helyesírás-történet számára. Az egyes nyelvmemlékekről betűhív átiratokat kell készíteni, s ehhez lehetőség szerint csatolni kell a nyelvmemlék keletkezéstörténetét, a szerzőjéről, a kor műveltségéről összegyűjtött ismereteket, az elavult szavak, szószervezetek jegyzékét és nyelvtani megjegyzéseket, továbbá el kell készíteni a nyelvmemlék első oldalának hasonmását. A kódexeken kívül nyelvmemléknek kell tekinteni minden egyéb témájú levéltári forrásanyagot is. Ezek az elvek ma is helytállóak, a *Régi Magyar Kódexek*, illetve a *Régi Magyar Levéltár* sorozatok is ezt követik – természetesen részletesen kidolgozva az átírási elveket a modern kor kívánalmai szerint.

Az irodalmi és a történettudományi forrásközlés e tekintetben már nem képvisel ilyen következetes álláspontot. Mivel e két diszciplína a levelek tartalmát kutatja, kifejezetten megnehezíti a szöveg olvasását, értelmezését a mai hangjelöléstől igencsak eltérő 16–17. századi írás. A történészeknél Fejérpataky László az 1885-ös történész-kongresszuson fogalmazta meg a történeti szemléletű szövegkiadás elveit. E szerint az 1550 előtti magyar, latin levelek esetében az eredeti ortográfia szerint, azt követően a mostani helyesírás szerint megtartva az eredeti hangzást. Ezzel a kiadási elvvel több probléma is van: 1885-től a „mostani” helyesírás többször is megváltozott, legutóbb éppen mostanában. Az eredeti hangzás megállapítása még a hangtörténetben otthonosabban mozgó nyelvtörténészek számára is gyakorta megoldhatatlan feladat, nemhogy az ilyen fajta képzettséggel nem rendelkező történész számára. A fáradságos munkával létrehozott archaizáló, korhű szöveg átírása számtalan buktatót rejt. Ennek köszönhető, hogy a 19–20. század fordulóján kiadott levelezések nyelvtörténeti feldolgozásra csak erősen korlátozottan használhatók. Ezzel a problémával nemcsak a

mai nyelvtörténésznek kell megküzdnie, már 1896-ban Mikó Pál *Női magyar levélstílus a 17. században* című nyelvészeti értekezésének bevezetőjében is erről ír. Ő Deák Farkas *Magyar hölgyek levelei* című kiadványának leveleit akarta vizsgálni, de amint írja: „Nyelvtani tekintetben e mű nem nyújt biztos alapot a vizsgálónak, mert szókincsét már földolgozta a Ny-Szótár, egyéb szempontból ítélve pedig az adatok nem mindig fogadhatók el, mert a közlő csupán mutatóváltást adott az eredeti írásmódra nézve, a többit saját olvasás módjával s a mai helyesírással és kiejtés szerint közölte. Így pedig – az eredeti levelek ismerete nélkül, – sok következtetés nem érne többet egyszerű föltevésnél.” Simonyi Zsigmond tanácsára nem annyira a nyelvet, mint inkább a stílust, az írásban való társalgás kifejezőmódját vizsgálta. „Elvégre is a stílus éppen nem olyan mellékes dolog, hogy vizsgálása ne érdemelné meg a fáradságot, s amellettnél sincs annyira kötve a külsőségekhez, mint a tulajdonképpen való nyelvtan, melyben gyakran egy egyszerű vonás, egy pont is sokat határoz” (Mikó 1896: 1).

A korhű átírási elv még ma is jelen van bizonyos történészeknél, azonban egyre több betűhű kiadás is megjelenik. A *Fons* folyóirat 2000. évi 1. számában közli *A történeti források kiadásának módszertani kérdései* című konferencia tanulmányait, és ebben Bak Borbála tesz javaslatot a 16–18. századi magyar nyelvű források kiadására. A sok szempontú, a társtudományok igényeit is szem előtt tartó javaslat a betűhű, de nem paleográfailag hű átírást tartaná követendőnek 1541-ig, a 16–17. században pedig akkor, ha kiemelkedően fontos személyiségek bizonyítottan autográf kéziratait publikálják. Egyéb esetben a betűhű közlés helyett pedig a modern átírást. A Hegedűs–Papp szerkesztette *Középkori leveleink 1541-ig* című kötetben alkalmazott szövegközlési elveket tartja követendőnek a betűhű közlés esetén (Bak 2000: 91–137).

Az irodalomtörténészek körében is különböző törekvések mutatkoztak, Stoll Béla szerint a szövegértelmezés egy része magával az átírással megvalósítható, „a betűhű kritikai kiadásban egy kis szélhámosság is van: a textológus látszólag nehéz tudományos feladatot old meg, valójában azonban a könnyebb végét fogja meg a dolognak”, lemond „az átírással történő értelmezés gyakran nehéz” feladatáról (Stoll 2003: 195). Horváth Iván szerint minden szabványosítás torzít, és a betűhű kiadást tartja követendőnek (Horváth 2003: 93–113).

A nyelvészeti forráskiadás elvei szilárdak, de a 16. század utáni szövegkiadásokról nem szól. Az utóbbi időben a középmagyar kor felé fordult a nyelvtörténeti érdeklődés, ezért várhatóan a szövegkiadások is túlterjeszkednek a 17. századra. Ideje lenne a későbbi korokra vonatkozó elveket is kidolgozni. A magam részéről úgy gondolom, hogy a helyesírás-történeti és a történeti nyelvjárástani vizsgálatokhoz szükség van a betűhű kiadáshoz, hiszen a változásokat csak megbízható szövegközléseken lehet vizsgálni.

A nyelvészeti szemléletű forráskiadás modern elveit a Hegedűs Attila és Papp Lajos szerkesztette *Középkori leveleink 1541-ig* című kötet bevezetőjében fogalmazza

meg. Ezek az elvek nagyon közel állnak Döbrentei kívánalmaihoz. A *Régi Magyar Levéltár* sorozat azóta megjelent kötetei már eszerint jelentetik meg a levelezéseket.

10. Az áttekintés és helyzetjelentés után a jövő feladatairól is essék szó. A szövegkiadások mellett a missziliskutatásnak – és a nyelvtudománynak is – nagyon hiányzik a szaktudományi bibliográfia. Az MTMT (Magyar Tudományos Művek Tára), az EDIT (ELTE Digitális Intézményi Tudástár) és a könyvtári adatbázisok korában talán nem elérhetetlen vágyalom ennek összeállítása. Nagyon jó lenne létrehozni egy internetalapú adatbázist, amely nagy segítséget jelentene a téma kutatóinak.

HIVATKOZÁSOK

- E. Abaffy Erzsébet 1965. *Sopron megye nyelve a XVI. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- E. Abaffy Erzsébet 1968. *Dunántúli misszilisek a XVI. századból*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- E. Abaffy Erzsébet 1969. *XVI. századi nyugat-dunántúli misszilisek helyesírásáról*. Nyelvtudományi Értekezések 62. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bakács István 1966. A missilis. *Levéltári Közlemények* 37:17–31.
- Bak Borbála 2000. A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. *Fons* 1: 91–137.
- Bárczi Géza 1947. A történeti nyelvjáráskutatás. *Magyar Nyelv* 43: 81–91.
- Deme László 1959. *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez*. Nyelvtudományi Értekezések 20. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Döbrentei Gábor 1838. *Régi Magyar Nyelvmélekek* 1. Magyar Tudós Társaság, Buda.
- B. Gergely Piroska 2002. A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. K. n., Debrecen–Jyväskylä. 187–199.
- Gréczy-Zsoldos Enikő 2007. *Nógrád megye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján.
- Hargittay Emil 1981. Régi magyar levél – régi magyar irodalom (XVI. század közepe – XVII. század). In: Hargittay Emil (szerk.): *Régi magyar levelestár*. I. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 5–34.
- Hegedűs Attila – Papp Lajos (szerk.) 1991. *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hopp Lajos 1974. A magyar levélműfaj történetéből. In: Szauder József – Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 501–566.

- Horváth Iván 2003. Szöveg. In Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*. Univesitas Kiadó, Budapest. 93–113.
- Izsépy Edit (szerk.) 1962. *Végvári levelek*. (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel) 1660–1682. A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 17., Budapest.
- Mészáros István 1976. *Iskolai jegyzőkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról*. Nyelvtudományi Értekezések 90. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mikó Pál 1896. *Női magyar levélstílus a 17. században*. Székelyudvarhely.
- Németh Miklós 2004. *Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Miklós 2008. *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében. Nyelvi változók a XVIII. században*. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Papp László 1959. *XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása*. Nyelvtudományi Értekezések 19. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Papp László 1961. *Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi diákjaink gyakorlatában*. Nyelvtudományi Értekezések 25. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Papp László 1964. *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Nyelvtudományi Értekezések 44. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pusztai Ferenc 1992. Megszólítás és felszólítás Bethlen Miklós leveleiben. In: Kozocsa Sándor – Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. 202–208.
- Pusztai Ferenc 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–386.
- Pusztai Ferenc 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101: 332–334.
- Sárosi Zsófia 1985. A személyek közötti viszony tudatosítása és nyomatékosítása néhány XVI. századi misszilisben. *Magyar Nyelv* 81: 334–342.
- Sárosi Zsófia 1988. Megszólítás és említés néhány XVI. századi misszilisben. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 841–848.
- Sárosi Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99: 434–448.
- Sárosi Zsófia 2014. A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés. In: Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Tér, idő és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest – Kolozsvár. 126–139.
- Sárosi Zsófia 2015. Grammatikai mechanizmus vagy pragmatikai döntés? Tegezés és magázás váltogatása középmagyar kori szövegekben. In: Bárh János – Bodó Csa-

nád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Megjelenés előtt.

Stoll Béla 2003. Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. In: Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*. Universitas Kiadó, Budapest. 154–210.

SUMMARY

The Role of Ancient Hungarian Personal Letters in Historical Linguistic Research

Personal letters, apart from being important sources in the study of Hungarian historical linguistics, are also used in literary and historical studies, although these fields of study represent different points of view and they set different goals.

From the middle of the 16th century, Hungarian became gradually used in written correspondence. The growth of urban centres and the development of commercial networks led to the need of sharing ideas and resulted in the fact that personal correspondence became the common way for discussions. The style of the personal letters was quite similar to the spoken language, therefore, they can be a useful tool when studying the history of Hungarian dialects.

The problematics of linguistic unification and the emergence of a linguistic norm have already been discussed in studies published in the 1950s and 1960s. When investigating formulas in letters written in Hungarian, the influence of Latin on Hungarian should be taken into consideration. Previous research in the topic showed that formulas in Hungarian started diverging from the Latin ones in the second half of the 16th century.

At this time, scribes were indispensable for the work of the Hungarian authorities, as well as being employed in the courts of nobles. The writing style of scribes is examined by the field of historical sociolinguistics. The pragmatic aspect of language use has also started to be examined within the fields of historical pragmatics, sociopragmatics and politeness studies.

When investigating personal letters, the main principles of publication and the publication of sources should be discussed and taken into account.